láshoz – ezzel etikailag is igazságot oszt. Nem a Horthy nevével jelzett korszak – egyébként teljesen szükségtelen – rehabilitációja szempontjából van erre szükség, hanem a többszörösen megcsavarodott („dugóhúzóba" került) nemzet- és történeti tudat mind zavartabb formában jelentkező tünetei kívánják ezt.

N. Pál József

ECSEDI BÁTHORY ISTVÁN MEDITÁCIÓI

Sajtó alá rendezte Erdei Klára, Keveházi Katalin. Bp.–Szeged 1984. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. 312 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez 8)

Ecsedi Báthory István személye már elég régóta foglalkoztatja az irodalomtörténeti kutatást. Tipikus és egyben kiemelkedő példája ő egy rétegnek, Északkelet-Magyarország 16. század végi művelt nagybirtokosainak. Ezek a férfiak nem jártak külföldi egyetemre, de tájékozottak és olvasottak voltak. Jellemző rájuk, hogy egyházukat, a helvét irányú egyházat, bőkezűen támogatták, s hogy alumnusokat tartottak külországi akadémiákon – e kegyúri tevékenységeket minden korábbinál és későbbinél eredményesebben végezték, pártfogolva minden ezzel összefüggő irodalmi mű megjelenését is. Ezzel párhuzamosan szinte mindegyikük valamilyen kapcsolatban állt Balassi Bálinttal és/vagy Rimay Jánossal, hódítottak körükben az újsztoikus filozófia eszméi is, tehát nyitottak voltak a világibb irodalom felé, s ami a legfontosabb: ők maguk is írtak. Elsősorban Homonnai Drugeth Istvánt és Rákóczi Zsigmondot kell közülük említenünk; ha a fennmaradt művek tekintetében szerencsésebb Ecsedi Báthoryról szólunk, nem szabad róluk sem megfeledkeznünk, akiknek alig maradt meg művük. Figyelemreméltó jelenség: ők hárman is, miként Balassi, nem nyomtattatták ki műveiket (noha megtehették volna), olyan személyes jellegű irodalmat műveltek, illetve művelhettek, amely elütött a kor magyarországi normáitól, s csupán a kéziratos hagyományozódásra bízva ki volt téve az idők viharainak. Ecsedi Báthory István autográf kézirata is csaknem elpusztult. Ha egy Tompa Imre nevű ember fel nem hozta volna az Akadémia könyvtárába 1850-ben, ami belőle megmaradt (miután kimentette azt a szabadságharc alatt feldúlt oláhfenesi Jósika-kastély kápolnájából), akkor az ő irodalmi tevékenységéről is csak azt tudnánk, amit a végrendelete elmond: írt teológiai értekezéseket, zsoltárokat, dicséreteket, imádságokat és egy latin nyelvű művet a predestinációról. Így viszont már régóta a kezünkben van a három töredékesen megmaradt munka: a „Meditációk", az először itt, Erdei Klára által elkülönített „Ars orandi", valamint a „Traktátus a Szentháromság"-ról, s 134 évvel a felfedezés után végre megjelenhetett ez a régi hiányt pótló szövegkiadás is. A sorozatszerkesztő Keserű Bálint ugyan szerény: mentegetőzik, amiért az „Adattár ..." sorozatban szövegkiadás lát napvilágot, s úgy véli, ez egy ideiglenes, de teljes olvasat, s a jegyzetek sem tökéletesek. Igaza van, mégis nyilvánvaló: sokáig ez lesz „az" Ecsedi Báthory-kiadás, a megálmodott méltó kritikai edícióra még sokat kell várni.

Az első és leghosszabb mű az Erdei Klára kutatásai nyomán „Meditációk"-nak nevezett csapongó imádság-, gondolkodás- és zsoltárfolyam, a főúr állandó párbeszéde Istennel újra és újra átírva, tökéletesítve 1579-től csaknem a haláláig, 1605 januárjáig. Minden szempontból ez a legizgalmasabb a három közül, műfaja azonban még ma is megfoghatatlan, csak rokonai vannak. A végrendeletben említett zsoltárok, dicséretek és imádságok is nyilván ezt próbálják körülírni, beszorítani az akkor nálunk ismert műfaji kategóriákba. A Biblián alapul, néhol valóságos zsoltárfordítás, sokszor pontosan idéz, de még többször kibogozhatatlanul összeolvad benne a bibliai szöveg a saját fogalmazványával. Ez a szövegszerkesztési mód tipikusan 16. századi, bizonyítéka Ecsedi Báthory alapos bibliaismeretének. Az is érdekes, milyen szöveget idéz: nem magyar fordításokat (1590 után nem bukkan fel nála a vizsolyi Biblia szövege), hanem latinokat kapásból fordítva, mint az a kor prédikátorainál is szokásban volt. A módszer még száz év múlva is élt. 1697-ben ezt írta Tótfalusi Kis Miklós az „Apologia Bibliorum"-ban: „Nálunk a tanult férfiak ... vagy soha sem, vagy ritkán követik szorosan a magyar fordítást. Sokuknak vagy nincsen magyar fordításuk, vagy kevésbé kedvelik ezt a fordítást; a héber és görög Bibliát vagy más fordításokat, pl. latint használnak, ezek szövegét olvassák a szószéken, s fordít ki-ki kedvére. Emlékszem, hallottam prédikátorokat, akik magából a magyar Bibliából is egészen másként olvastak, mint ahogyan ott

volt a szöveg." E késői híradás arra is figyelmeztet, hogy elhamarkodott lenne ebből az idézési módból azt a következtetést levonni, hogy Ecsedi Báthory Istvánnak nem volt magyar Bibliája. S persze azt is észre kell vennünk, hogy az írói öntudat és személyesség alkotó jelenléte menynyire más minőségű munkát hozott létre, mint amikor egy prédikátor írt így a Bibliára támaszkodva. A „Meditációk" műfaji megfoghatatlanságát tovább fokozza, hogy a szabályosan lüktető szöveg ritmikus prózája egy helyen versbe csúszik át, s a magyar szövegben előtűnő latin mondatok és szakaszok hosszúsága, sűrűsége is változó. Az izgalmas személyes jellegű betétek is még tarkábbá teszik a képet: reflektál élete és családja eseményeire, de főként kora őt is érintő és érdeklő történeti eseményeire. Ezek: Belgioso nevezetes látogatása nála, Ecsed várában, Hetesi Pethe Márton váradi püspök és katonái kiűzetése Lőcséről, miután erőszakkal el akarták foglalni a templomot, a „felfuvalkodott kevély feltüzölt oláh barbarus", Mihály vajda tettei, és így tovább. Politikai állásfoglalás az is, hogy Bocskay hajdúiról sem éppen jóindulatúan nyilatkozik. A leghosszabb ilyen jellegű rész az, amelyben kedvelt mezővárosát, Szepsit siratja el, melyet a „sanguisuga" (vérszopó) Basta felégetett. Dicséri lakóinak hitét, erkölcseit, s nem utolsósorban azt, hogy benne „szép iskola épölt vala". A kötet jegyzeteit annyiban kell még ezzel az eseménnyel kapcsolatban kiegészítenem, hogy az erőszak nemcsak Ecsedi Báthory ellen irányult, Basta pár évvel később csaknem az összes tokaj-hegyaljai gazdag mezővárost elpusztíttatta, amelyek hasonlóan Szepsihez a „kálvinista" reformáció és művelődés bázisai voltak – Szepsi feldúlása tehát csak a sor kezedete. E nagyobb méretű események mellett találhatók az intimebb önéletrajzi információk, leggyakrabban az 1599-es gutaütést emlegeti (ezt talán éppen Szepsi miatt kapta), amelyből szerencsésen felépült.

A második mű, az 1605 januárjában íródott rövid „Ars orandi" egy főként latin nyelvű értekezés az imádság szükségszerűségéről és módjáról. Ennek műfaja sem egyértelmű, jelentős részét elfoglalja ugyanis Eobanus Hessusnak a 30. zsoltár alapján írt latin zsoltárparafrázisa, melyet Ecsedi Báthory kis változtatásokkal másolt le.

A harmadik mű, a valószínűleg 1595–1600 között keletkezett „Traktátus a Szentháromságról" már kevésbé személyes, ez lehet a végrendeletben megjelölt teológiai értekezések egyike, de többet egyelőre nemigen tudunk mondani róla. A Keserű Bálint utószavában említett hiányok itt a legérezhetőbbek: hiányzik a teológiai értékelés és a munka elhelyezése a kor hasonló művei között. Keletkezésében nyilván annak is nagy szerepe volt, hogy az erdélyi antitrinitáriusok a Tiszántúlon is térítettek, Basilius István 1577-ben éppen Tasnádon volt prédikátor – Tasnád az Ecsedi Báthoryak birtoka volt, s Basilius tanítása nem maradhatott itt hatás nélkül. A mű egyébként (Ecsedi Báthory Istvánra jellemző módon) nemcsak az antitrinitáriusokat támadja, hanem cáfolja a zsidókat, a katolikusokat és a lutheránusokat is.

A sajtó alá rendezők tiszteletreméltó munkát végeztek: magának a nehezen olvasható kéziratnak az átírása és az összekeveredett lapok sorrendjének ellenőrzése s néhol helyesbítése sem volt könnyű, de a kötet csaknem egyharmadát kitevő jegyzetek is sokat segítenek. (Az egyetlen technikai jellegű hiba az, hogy a 257. és 259. oldal jegyzetszövege felcserélődött.) Az viszont sajnálatos, hogy technikai okokból a lapszéli jegyzetek külön jelöléssel a sorok közé kerültek, illetve az eredeti bibliai helymegjelölések a hátsó jegyzetekbe – így sokkal nehézkesebbé vált a könyv amúgy sem egyszerű kezelése.

Végeredményben egy bevallottan félkész kritikai kiadást kaptunk kézhez, amely a legnehezebbet, az alapvetést végezte el. Rajtunk a sor, hogy ezen tovább dolgozzunk. Elemezni lehet például Ecsedi Báthory István műveltségét, de némi óvatossággal az idézett szerzők és bibliaváltozatok alapján a könyvtáráról is képet kaphatunk. S nem utolsósorban: művei ennyi évvel a felfedezésük után elfoglalhatják méltó helyüket a kor irodalomtörténetében.

Szabó András